

BEVEZETÉS

Magyarországon a renaissance művészetet — a sokféle előzmények után Erdély nagy szülöttje, Mátyás király hívta életre. Királyi székhelyén, Budán alakult ki a renaissance erős központja, de ennek fénye csakhamar vissz sugárzott szülőföldjére, Erdélybe, Mátyás mecénási tevékenysége nyomán jelentek meg először a renaissance formák az erdélyi műemlékeken, épületeken, faragványokon, falfestményeken. Majd az új stílus palántáját Mátyás erdélyi rokonai, az udvarában élő és ott nevelkedett humanista főpapok, országnagyok, földesurak, udvari vitézek fejlesztették tovább.

Erdélyben a talaj a renaissance befogadására régóta elő volt készítve. Protorenaissance jelenségek Erdély és a vele összefüggő, szomszédos területek művészetében nem egyszer tűntek fel a XIV. század folyamán és a XV. század első felében. E törekvések legerősebb központja az Erdéllyel szomszédos, Erdéllyel összefüggő Váradon alakult ki. A protorenaissance legnagyobb művészei, Márton és György szobrászok meg éppen Erdély szívéből, Kolozsvárról származtak.

A szellemi és formai előkészítés nyomán Mátyás renaissance kezdeményezései hamar visszhangra találtak. A közvetlen, mondhatni személyes kapcsolatok a budai udvarral meggyorsították az új stílus elterjedését. Erdély jóval hamarabb vette át a renaissance formákat, mint a Felvidék vagy a Dunántúlnak a Balatonon túl lévő sávja. E tekintetben csupán az ország központi része előzte meg. Viszont a nagy távolság Buda és Erdély között a függő viszonyt lazította. Az erdélyi helyi sajátságok, melyek már az előző korszakokban megnyilvánultak, most is szabadon érvényesülhettek. Az ösztönzések, az új stíluselemek Budáról jöttek, de ezek az erdélyi környezetben áthasonultak, új alakot öltöttek. Az import emlékek száma — különösen az építészetben — aránylag csekély. Annál több nyoma maradt az Erdélyben dolgozó olasz művészek és helyi mesterek tevékenységének. Munkásságuk nyomán csakhamar igen jelentős helyi központok alakultak ki, elsősorban Gyulafehérvárt, a püspöki székhelyen a XVI. század elején, majd később az 1530-as években Kolozsvárt. Az erdélyi renaissancenak ez az első korszaka az új stílus lassú behatolásának, majd egyre fokozódó hódításának, egyre erősödő gyökérverésének az ideje. Kezdetét mintegy Mátyás uralkodásának első éveitől számíthatjuk, végét 1541 tájára tehetjük. Az új művészet formái túlnyomórészt az olasz quattrocento-ból, kora-

cinquecento-ból származtak. Toszkán és felsőolasz motívumok egyaránt hódítottak, az előbbieket Buda és Esztergom közvetítésével kerültek Erdélybe, az utóbbiak — úgylátszik — közvetlenül Olaszországból. De a renaissance átvételek közé sűrűn belekeveredtek a helyi gótika átalakított formái is. A sokféle elem szerves egybeforrásából alakult ki az erdélyi korrenaissance derűs stílusa.

Budavár eleste, azaz 1541 után az erdélyi renaissancenak új utakra kellett térnie. Az összefüggés a budai-esztergomi központtal megszűnt, teljesen önerejéből kellett továbbfejlődnie. Szerencsére a megelőző korszak erre már biztos alapokat nyújtott, melyeken zökkenő nélkül alakulhatott ki az erdélyi renaissance fénykora. Kifejlődése, virágzása egybeesik a fejedelemség korával, annak — mondhatni — nemzeti stílusa lett. E korszak határait nagyjából a fejedelemség sorsdöntő évszámai jelzik: 1541 és 1690. A hosszú idő alatt természetesen a fejedelmi renaissance stílusa sem maradt egy és ugyanaz, nem merevedett meg, hanem folytonosan változott, alakult. A hosszú korszakon belül két fejlődési szakaszt különböztethetünk meg, az egyik körülbelül 1541-től 1613-ig, Bethlen Gábor trónralépéséig terjedt, a második 1613-tól 1690-ig, a fejedelemség megszűnéséig. Az első periódusban a későrenaissance formavilága uralkodik, de — különösen eleinte — még az elmúlt korszak korrenaissance motívumaival keverten. A másodikban a későrenaissance szigorúbb formái feloldottabb, könnyebb átalakításban jelennek meg és mind erősebben uralkodóvá válik a derűs virágdísz, olyannyira, hogy lassanként egy új stílusváltozat, az erdélyi virágos renaissance bontakozott ki. Az első fejedelmi korszak szigorúbb, komorabb stílusát a toszkán későrenaissance ihlette, míg a másodikban a derűs felsőolasz-velencei művészet hatása érvényesült. Az olasz formák azonban most — még fokozottabb mértékben, mint az előző korban — a helyi mesterek kezén az erdélyi magyar szellemnek megfelelőleg erősen átalakultak. Kifejlődött az erdélyi renaissance sajátos stílusa, a magyarországi renaissance legmagyarabb változata.

Az erdélyi szász művészet részben a magyarral párhuzamosan, részben azzal ellentétes irányban fejlődött. Építészetükben, — kivált a XVI. század folyamán — erős az olasz hatás. Általában a fejedelmi udvartól pártfogolt olasz irányhoz kapcsolódott. Később azonban a sajátos szász felfogás mind erősebben nyilvánult meg és gyökeresen átalakította az olasz eredetű formákat. Szobrászatuk, dekoratív faragásuk viszont kezdettől fogva a német renaissance hatása alatt fejlődött és hamar áthajolt a barokk felé.

A fejedelemség megszűnése után, a XVIII. század folyamán, az erdélyi renaissance sajátos utóvirágzást ért el. Ebben a korban a korábbi, erős olasz kapcsolatok megszűntek, az olasz formák nem igen hatottak többé közvetlenül. A helyi mesterek nem a folytonosan beáramló új motívumokra, hanem csak a megelőző kor, a fejedelmi renaissance formavilágára építhettek. Magyar és erdélyi volt már a forrás, amiből merítettek, magyar volt a motívumkincs, melyet

új alakban, sokféle ötletes változatban feldolgoztak. Az előző kor építészeti elemeit és az erdélyi virágos renaissance tündérszép, dekoratív formavilágát fejlesztették tovább. Műveik nem „korszerűek“, de elragadóan egyéniek. Bájosak, az erdélyi magyar szellemet tisztán tükröztetik. Ez a sajátos stílus jóformán csak a magyarlakta vidékeken terjedt el. A szászföldön csak elszórtan jelentkezett és hamar elkeveredett a barokk stílus elemeivel. A magyar területeken azonban dús virágzást ért el, melynek hatása megmutatkozott a későbarokk művészet helyi változatán, sőt a kuria-építkezéseken még később is. Még erősebben, még mélyebben ihlette meg az erdélyi magyar népművészetet, sőt mondhatni abba bele is olvadt, annak mesebeli szépsége, gazdag formakincse az erdélyi renaissance nélkül nem alakulhatott volna ki.¹

¹ Az erdélyi renaissance jellemzését és fejlődésének vázlatát, vagyis a Bevezetésben részletezett gondolatokat eleinte elszórtan, később rendszeresen kifejtve, már korábban közöltem a következő tanulmányaimban:

L'arte italiana in Ungheria. Le Vie d'Italia. 1930. p. 669—671.; Olasz falfestmények Gyulafehérvárt. Cluj—Kolozsvár, 1932. 5—6. l. (Erd. Tudományos Füzetek. 51. sz.); A renaissance építészet Magyarországon. I. Magyar Művészet. 1933. 12—13, 24—25. l.; A renaissance építészet Magyarországon. II. Magyar Művészet 1933. 328—332. l.; Bethlenszentmiklós műemlékei. Pásztortűz. 1933. 301, 355. l.; A renaissance építészet és szobrászat Erdélyben. Magyar Művészet. 1934. 129—158. l.; Sipos Dávid néhány ismeretlen műve. Pásztortűz. 481—482. l.; Kolozsvár műemlékei. Budapest, 1935. 18—32. l.; Magyar mecénások Transzilvaniában. Hitel. 1937. 123—132. l.; A késő-gótikus és a renaissance kor művészete. — Magyar Művelődéstörténet. Szerk. Domanovszky S. II. Budapest, 1939. 564—568, 571—572, 579—580. l.; A késő-renaissance és a korabarokk művészete. — u. o. III. Budapest, 1940. 515—519, 539—556, 560—562, 564—565. l.; Erdély hazatérő műemlékei. Pásztortűz. 1940. 510—512. l.; Ungarische Kunstdenkmäler im heimgekehrten Siebenbürgen. Ungarn. 1941. S. 354—357.

Horváth Henrik a magyarországi renaissanceről írott vázlatos áttekintésében (Il rinascimento in Ungheria, Roma, 1939.) a renaissance művészet kialakulását, fejlődését még a régebbi elméletek hatása alatt jellemzi és úgy véli, hogy a renaissance korszak valójában csupán Zsigmond uralkodásának végétől a mohácsi vészig terjedt (p. 135.), a többi, beleértve az erdélyi renaissancet is, már csak „oscillazioni postume“ (p. 135, 143—144, 145—146.). Fejtegetéseire meg kell jegyeznünk, hogy még az olasz művészet történetében is a későrenaissancet 1527-től, a „sacco di Roma-tól“ szokás számítani, sőt újabban egyre inkább hangsúlyozzák a XVII. században is továbbélő renaissance gondolatokat (v. ö. Baroni, C.: L'architettura lombarda da Bramante al Richini. Milano, 1941. — Centro Nazionale di Studi sul Rinascimento). Ha a fejlődés élén haladó Olaszországban a renaissance ilyen hosszú életű lehetett és ilyen hosszú ideig hathatott, akkor nincs mit csodálkozni a magyar későrenaissance XVI—XVII. századi virágzásán, annál kevésbé mert valóban nagyon szép és értékes emlékeket alkotott (v. ö. erre vonatkozólag még Balogh J.: A renaissance építészet Magyarországon. II. Magyar Művészet 1933. 337. l.)

Genthon István még tovább megy az erdélyi későrenaissance lebecsülésében, vegetáló, stílus nélkül szükkülő korszaknak nevezi (Erdély művészete. Budapest, 1936. 22. l. — különnyomat a Történeti Erdély-ből). A későrenaissance hosszú uralmában csupán mozdulatlan-ságot, elmaradottságot lát. Nem veszi tekintetbe, hogy Magyarországon, közelebből Erdélyben is, nem a renaissance volt az egyetlen stílus, melyhez hosszú ideig szívósan ragaszkodtak.

A gótika például helyenkint már a XIII. században jelentkezett és még a XVI. század első felében is virágzott. Hosszú életét bajos lenne politikai okokkal magyarázni, mint ahogy Genthon a renaissancenál teszi, hiszen épen a gótika idejében Magyarország mint nagyhatalom állandóan benne élt az európai művészeti áramlatokban. A hosszú erdélyi renaissance sem jelent mozdulatlanságot. A XVII. században készült emlékek korántsem azonosak a megelőző korszakéival. A folytonos alakulást, változást eléggé szemlélteti, ha összevetjük például a keresdi (1559—1598), a bethlenszentmiklósi (1668—1673), az ebesfalvi (1684 körül) és a vargyasi (1723) kastély tornácát.

Horváth Henrikkel és Genthon Istvánnal ellentétben mind *Gerevich Tibor* (Erdélyi művészet. Magyar Szemle. 1934, 236—239. l., és még inkább: Erdélyi magyar művészet. Erdély. — Kiadja a M. Tört. Társulat Budapest 1940. 156—163. l.), mind pedig az olasz *Budinis* (Gli artisti italiani in Ungheria. Roma, 1936. p. 86—87.), — főként e sorok írójának kutatásai alapján — meleg hangon méltatják az erdélyi magyar renaissance művészetet.

Csabai István hasonlóképpen rokonszenves, megértő hangon szól a magyar renaissance-ról. (A végvári magyarság és kultúrája. Budapest 1939. 11, 13. l.), bár túlzottan romantikus szemlélete nem mindenben felel meg a tényeknek. A magyar renaissanceban két korszakot különböztet meg, az udvari és a végvári renaissance korát. A magyar renaissancehoz már régóta nagyon szeretik hozzákapcsolni az „udvari“ jelzőt (v. ö. *Balogh J.*: A renaissance építészet Magyarországon. I. Magy. Művészet 1933. 12—13. l.). A magyar renaissance valóban az udvarból indult hódító útjára. De kérjük, hogy a román stílus vajjon nem a királyi udvar hatására terjedt-e el, a gótika és a barok vajjon nem a felsőbb körök kezdeményezésére kezdett-e kifejlődni? Amit más stíluskorszakokban mindenki természetesnek talál, miért kell azt a renaissance jellemzésénél mint fogyatékosági, jelentőséget csökkentő tünetet emlegetni? Merőben téves az a beállítás, amely szerint a magyar korrenaissance (az 1526 előtti korszak) csupán a királyi és egynéhány püspöki udvarra szorítkozott volna. Aki végignézi például az erdélyi mecénások jegyzékét, az éppen az ellenkezőjéről győződhet meg. Hasonlóképpen egyoldalú a „végvári renaissance“ elnevezés, mert az ellenkező végletbe esve, a központok jelentőségével nem számol. Az erdélyi fejedelmek céltudatos mecénáskodását vagy a kolozsvári polgári céhek tevékenységét bajos a „végvári“ jelzővel illetni, hacsak nem szimbólikus értelemben. Az erdélyi renaissance emlékek topográfiája sem esik egybe a végvárákéival. *Csabai* egy másik tanulmányában (Europäische und ungarische Renaissance. Ungarische Jahrbücher. XVI. 1937. S. 268—274.) azt fejtegeti, hogy a későrenaissance korában a nemesség mellett a parasztság, a falusi kultúra jutott túlsúlyra (S. 270—274.) Ezzel a megállapítással sem tudunk teljesen egyetérteni, noha épen e sorok írója volt az, aki rámutatott a népművészet renaissance hagyományaira és kiemelte mind a falusi emlékek, mind pedig a falusi művészek jelentőségét (A renaissance építészet Magyarországon. Magyar Művészet. 1933. 12, 17, 333, 346. l.; A renaissance építészet és szobrászat Erdélyben. Magyar Művészet. 1934. 155—158. l.; Magyar mecénások Transzilvániában. Hítel. 1937. 131—132. l.) *Csabai* fogalmazását azonban túlzottnak tartjuk, mert a nemesség szerepét csökkenti és kirekeszti az igen jelentős, városi magyar réteget. A vidéki magyar kultúra kétségtelenül nagyon fontos tényező volt, de ez sem nevezhető falusi kultúrának, hanem sokkal inkább kuriális kultúrának, amelyhez szervesen hozzákapcsolódott a parasztság művészete (v. ö. *Balogh, J.*: Ungarische Kunstdenkmäler im heimgekehrten Siebenbürgen. Ungarn. 1941. S. 347—348.) A kuriális kultúra viszont nem a renaissance-szal kezdődött hanem jóval hamarabb, már a XIII. században megtaláljuk a nyomait. A nagy művészet, a történeti stílusok elemei is már a renaissance előtt megkezdték vándorlásukat lefelé. Mind a román, mind pedig a gótikus korszakban kimutatható nem egy műemlékünkön, — főként az erdélyieken, — a formák népiesedése.